

Paul Van Tieghem

Literární komparatistika

(La Littérature comparée, 1931)

Výchozí teoreticko-
-metodologická práce
novější srovnávací
literární vědy, v níž
francouzský literární
historik a komparatista
určuje a systematizuje
její základní prostředky,
metody a cíle,
ustavuje a zpřesňuje
terminologii.

V úvodu (7–17) je stanoven základní rozdíl mezi cíli a úkoly tradiční literární historie a oborem nazvaným — použijeme-li doslovný, byť významově nevýstižný a po jazykové stránce nevhodný termín — „literatura srovnaná“ (*littérature comparée*)¹, jehož úkolem je „doplňovat a sjednocovat“ dějiny jednotlivých národních literatur ne mechanickým způsobem, ale na úrovni obecnější, tj. na úrovni nadnárodní literární historie.

I. část Formování a vývoj literární komparatistiky (19–56) mj. pojednává o historii oboru, který je pojat jako literárněhistorická disciplína, jež má „zahrnout co největší množství faktů různého původu, aby mohla lépe vysvětlit každý z nich a rozšířit bázi poznání s cílem odhalit příčiny co největšího množství jevů“ (21), přičemž konstatování analogií a rozdílů např. mezi jednotlivými díly je jen nutným výchozím bodem umožňujícím odhalit jednotlivé vlivy a výpůjčky, a „tím částečně vysvětlit jedno dílo druhým“ (21).

II. část Metody a výsledky literární komparatistiky (57–69) charakterizuje proces, který srovnávací literární věda zkoumá. Lze jej vyjádřit několika základními pojmy (1. kap. Obecné principy a metody, 57–69). Východiskem je činitel vysílající, vysílač (*émetteur*), tj. autor, dílo, myšlenka apod., „překračující“ literární a jazykovou hranici. Cílem je pak příjemce (*recepteur*), tj. opět autor, dílo, myšlenka apod. Přejed (*passage*) se často uskutečňuje pomocí činitele přenášejícího (*transmetteur*). Příjemce jedné národní literatury je mnohdy vzhledem k druhé přenášejícím. Úkolem komparatistiky je vyčlenit prvky literárních jevů na straně vysílajícího, příjemce i přenášejícího, sledovat odděleně jejich „osud“, zjišťovat jednotlivé dílčí výpůjčky a vlivy (60–61). Zde lze vyjít ze dvou hledisek: 1) zaměřit se na to, co je „přenášeno“, tj. vysvětlit „povahu literární výpůjčky“ a vytvořit „historii této

1 Jako označení literárněvědného oboru lze francouzský termín *littérature comparée* nahrazovat vhodnějším termínem literární komparatistika; termín literatura srovnaná ponecháváme tam, kde jej Van Tieghem užívá v užším smyslu pro oblast vztahů výlučně dvou národních literatur a pro speciální typ komparatistického výzkumu, který se zabývá jejich analýzou.

výpůjčky nebo skupiny výpůjček“ (68); 2) soustředit se na to, jakým způsobem dochází k „přechodu“; přitom se buď může sledovat „úspěch“ díla, autora, žánru, celé literatury apod. v zahraničí, jejich vliv (východiskem je tedy činitel vysílající), nebo lze zkoumat „zdroje“ spisovatele, díla atd. (východiskem je zde příjemce). Mnohdy se tyto metody prolínají. Např. chceme-li vysvětlit, jak Ronsard napodoboval Petrarca, je třeba podat historii sonetu ve Francii, zabývat se „aklimatizací“ stylu, cítění a myšlení konstitutivního pro „petrarkismus“, „úspěchem“ a „vlivem“ Petrarcova díla ve Francii, a zároveň prozkoumat základní „zdroje“ Ronsardovy poetiky.

2. kap. Žánry a styly (70–86). Autor považuje literární formu za jeden z nejdůležitějších projevů literární tradice. Cizí vlivy na umělecké formy se prosazují v rámci dvou velkých kategorií: žánrů a stylů. Komparatistika zkoumá prostřednictvím žánrů „jako nejlepší přirozené klasifikace literárních děl“ (73) nejen způsob, jímž dochází k přejímání, a příčiny preferování jednoho cizího žánru v té či oné zemi oproti jinému, ale i „problémy kolektivní psychologie“ (74). Žánry totiž Van Tieghem chápe v nepřímé polemice s Ferdinandem Brunetièrem, předpokládajícím vnitřní identitu mezi vývojem literárních „druhů“ a „druhy“ životními, jako „formy nejpříhodnější pro umělecké vyjádření intelektuálních instinktů“ (73). Studium literárních žánrů autor nazývá dnes již vžitým termínem genologie.

3. kap. Témata, typy, legendy (87–99) se zaměřuje na metodologii komparatistického studia témat a syžetů, tzv. tematologii.

4. kap. Myšlenky a city (100–115) se zabývá „výměnou“ myšlenek, názorů a citů v literatuře. V této oblasti jsou literární historie a komparatistika nejvíce spjaty s dějinami náboženského, filozofického, morálního a vůbec společenského myšlení. Při klasifikaci migrujících „citů“ autor vychází z názoru, že vedle citů subjektivních (prožitků, pocitů, názorů) vznikají i city kolektivní, vlastní např. sociální skupině a sdělované národní literaturou. „Uvnitř každé velké etnické a sociální skupiny se vytváří ‚soubor citů‘, které se během staletí málo proměňují a které literatura může tlumočit“ (110). V literatuře tak vzniká určitá „citová móda“ (111), schopná přenosu do cizí literatury nebo podmiňující v literatuře a kultuře určitého národa či společnosti vznik „vládnoucího modelu“ (Hippolyte Taine), jenž je napodoben i jinde (typ rytíře ve středověké literatuře, dvořana v italské literatuře 16. století apod.).

V 5. kap. Úspěchy a globální vlivy (116–142) se autor zaměřuje zvláště na „modality“ literárních výměn, na otázku úspěchu a prestiže autora, díla, žánru, skupiny autorů, celé literatury v určité zemi a odlišuje tento druh problémů, který řadí do oblasti tzv.

doxologie, od zkoumání vlivu (*influence*). Tyto sféry však zůstávají spjaty. Úspěch do značné míry podmiňuje šíření (*diffusion*) díla nebo skupiny knih v zahraničí a naopak: šíření díla ovlivňuje úspěch, který opět vyvolává „detailní výpůjčky“ i „rozsáhlejší nápodoby“ (134). Sám pojem vliv (*influence*) je třeba vyhradit pro proměny, jimiž prochází dílo jednoho spisovatele v kontaktu s dílem toho či onoho spisovatele cizího (135). Přitom můžeme rozlišit různé druhy literárních vlivů. Někteří spisovatelé působili svým intelektem a morálkou, svou reálnou, nebo až legendární osobností, vliv jiných se omezil hlavně na „techniku“, pojetí žánru a umělecké formy, tematiku apod.

Obsah 6. kap. Zdroje (143–151) tvoří problematika zdrojů myšlenek, syžetů, stylů a forem v literárním díle. Výzkum zdrojů, krenologie (*crénologie*), „vychází od příjemce, aby byl nalezen vysílající“ (143). Orální a písemné zdroje mohou být izolovány, tj. konkrétní jednotlivé prameny u jednoho spisovatele (např. italské a francouzské motivy, syžety v Chaucerových *Canterburských povídkách*), a „kolektivní“, souborné, tj. např. vliv jedné nebo více literatur na dílo daného autora apod.

7. kap. Prostředníci (152–167) se dotýká oblasti výzkumu Van Tieghemem označované jako mezologie. Klasifikace prostředníků (*intermédiaires*) odlišuje jednotlivce (ať již příslušníky národa příjemce či vysílajícího, nebo příslušníky národa jiného, tj. činitele přenášející), společenská seskupení (literární skupiny, kroužky, salony, v minulosti panovnické dvory nebo města apod., 155–157) nebo zprostředkující texty (monografické publikace, kritiky, eseje, literárněhistorické práce, překlady).

Ve III. části Generální literatura (169–213) autor mj. stanovuje základní druhy komparatistického bádání. Literární komparatistiku (*littérature comparée*) dělí na „srovnanou literaturu“ v užším slova smyslu a literaturu generální (obecnou). „Srovnaná literatura“ zkoumá především binární vztahy mezi dvěma jevy, tj. díly, spisovateli apod. (170). Ani sjednocením jednotlivých výsledků není však možno dospět k pochopení „celku velkého mezinárodního literárního faktu“ (170). K tomu může přispět generální literatura (*littérature générale*) jako druh komparatistického výzkumu zabývajícího se „fakty společnými více literaturám, ať již jde o vzájemné závislosti, nebo o koincidence“ (174). Generální literatura, pro niž je charakteristické prostorové rozpětí, široký mezinárodní zorný úhel (i když se současně může zaměřovat na ohraničené problémy ve velmi krátkých obdobích), usiluje „scelovat to, co jiné přístupy rozdělují; je proto současně jak přesnější, tak abstraktnější“ (177). Nemůže však nahradit ani dějiny jednotlivých národních literatur, ani vlastní srovnanou literaturu, zabývající se binárními vztahy, jejichž výsledků ostatně

neustále využívá. „Souběžně s nimi a po nich vytváří syntézu odlišného typu“ (178). Její úkoly vyplývají z autorova příkladu: A) národní literatura: místo *Nové Heloisy* ve francouzském románu 18. století; B) internacionální literatura: a) srovnaná literatura: Richardsonův vliv na romanopisce Rousseaua, b) generální literatura: evropský sentimentální román pod vlivem Richardsonovým a Rousseauovým (175). Vlastní předmět generální literatury tvoří tedy především skupiny jevů, k nimž mj. patří paprskovitě vlivy (*influences rayonnantes*), které vycházejí z jednoho společného bodu (díla, souboru děl aj.) a šíří se různými směry, dále pak mezinárodní literární módy a proudy (např. středověký dvorský román, pastýřský román 16. a 17. století apod.). Generální literatura ovšem sleduje nejen „prokázané vlivy“, ale i „podobnosti bez vlivů“ (např. španělský góngorismus a italský marinismus jako dva obdobné typy poezie), které mohou být výrazem obecného cítění (*sentiment général*, 192), jehož příčiny je třeba zkoumat. U metody, již „generalista“ postupuje, pak autor rozlišuje několik fází: 1) přiblížení „toho, co si je podobné“; 2) vytvoření skupin jevů podle analogií a bez ohledu na rozdíly mezi literaturami, v nichž jsou jevy sledovány; 3) co nejpřesnější sledování jevů podle chronologie, tj. v časové následnosti, přičemž vyvážit přístup podle „podobností“ a podle chronologie představuje největší obtíže (197–198).

III. část i celou knihu uzavírá programová kap. Za internacionální literární historii (200–213), v níž je vytyčen požadavek „skutečně internacionální literární historie“ a načrtnut okruh s tím spojených problémů.

Práce je současně teoreticko-metodologickou syntézou poznatků a výsledků literární komparistiky, jež se jako disciplína formovala během 19. století, i instruktivní příručkou zpracovanou autorem četných speciálních, monografických a syntetických prací z oblasti preromantismu a romantismu. Představuje výsledek autorova postupného formulování, třídění a pojmoslovného zpřesňování úkolů a metod literární komparistiky.² Dokumentuje těsné propojení pozitivisticky chápané historické metody (vliv školy Gustava Lansonova) s komparistikou, jejíž cíle jsou spatřovány spíše v bádáních geneticko-kontaktového rázu (vliv, zdroj, působení a vazba jsou v této době ústředními kategoriemi srovnávací literatury), v hierarchizování a třídění přímočarých vazeb, vztahů, v tematických analogiích a v „druhovém“ seskupování literárních jevů, které jsou předtím izolovány často jen na základě „vnější“ podobnosti. Povaha a šíře zkoumaných vztahů zde podmiňují volbu metody a zorného úhlu. Literární komparistika (*littérature comparée*) v širším smyslu se tak vnitřně

² La Notion de littérature comparée, *Revue du Mois* 1906, č. 2, s. 268–291; La Synthèse en histoire littéraire. Littérature comparée et littérature générale, *Revue de Synthèse historique* 1920, č. 31, s. 1–27.

rozestupuje na dva základní typy bádání: *littérature comparée* v užším smyslu slova a generální literaturu, již nelze ztotožňovat s pojmem světová (univerzální) literatura, který i v době vzniku práce vnášel do komparatistiky ideální, nehistorický rozměr (též pod vlivem převážně hodnotově a esteticky chápaného Goethova pojmu *Weltliteratur*) a odvracel ji od přítomné skutečnosti k přání, k ideální budoucnosti. Maximalistické požadavky co nejširšího internacionálního zorného úhlu ve srovnávací literární vědě neodpovídaly soudobému stavu bádání, jehož úkoly, možnosti i nejbližší perspektivy vyjadřuje adekvátněji „generální literatura“ jako literárněkomparatistická disciplína i „doména“ umožňující zobecňování problematiky větších literárních celků, většího množství literárních faktů. „Zatímco světová literatura zůstávala postulátem, byla generální literatura už nálezem: označovala literární strukturu určitého internacionálního společenství zjištěného v určitém kulturně-historickém prostoru“.³ Podobně jako srovnaná literatura v užším smyslu slova je i generální literatura ve Van Tieghemově *Literární komparatistice* spjata se západoevropskou, případně západoevropsko-americkou oblastí. Autor si však uvědomoval bezprostřední nutnost alespoň celoevropské kontinentální syntézy. Pojem generální literatura, jakkoli Van Tieghemem vymezený a později ve srovnávacím studiu literatury obecně uznávaný, přispěl i k současným diskusím o směřování komparatistiky svou skrytou ambivalencí: má syntéza literatur fungovat jako síť spojnic „mezi“ nimi, nebo máme uplatňovat přístup blízký literární teorii, tj. chápat ji jako syntézu „nad“ jednotlivými národními literaturami?

Vydání

La Littérature comparée, Paris 1931, 1939, 1946, **1951** (z tohoto vyd. citováno). Japonské vyd., Tokio 1943. Arabské vyd., Káhira 1949. *Uparedna književnost*, Beograd 1955. Čínské vyd., Tchaj-pej 1966, 1968. *Literatura comparata*, București 1966. Korejské vyd., Soul 1999.

Literatura

³ S. Wollman, Generální literatura a literatura srovnaná (La littérature générale — la littérature comparée), in: V. Svatoň (ed.), *Příspěvky k morfologii a sémantice literárněvědných terminů*, Praha 1974, s. 67.

F. Wollman, *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské*, Brno 1936. M.-F. Guyard, *La Littérature comparée*, Paris 1951. H. H. Remak, Comparative Literature. Its Definition and Function, in: N. P. Stallknecht – H. Frenz (eds.), *Comparative Literature, Method and Perspective*, Edwardsville 1961, s. 16. C. Pichois – A.-M. Rousseau, *La Littérature comparée*, Paris 1967. D. Ďurišin, *Z dejín a teórie literárnej komparatistiky*, Bratislava

1970. S. Wollman, Generální literatura a literatura srovnaná (La littérature générale — la littérature comparée), in: V. Svatoň (ed.), *Příspěvky k morfologii a sémantice literárněvědných termínů*, Praha 1974, s. 49–86. G. R. Kaiser, *Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*, Darmstadt 1980. P. Brunel – C. Pichois – A.-M. Rousseau, *Qu'est-ce que la littérature comparée?*, Paris 1983. C. Guillén, *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la literatura comparada*, Barcelona 1985. S. Wollman, *Porovnávací metoda v literární vědě*, Bratislava 1988. D.-H. Pageaux, *La Littérature générale et comparée*, Paris 1994.

Paul Van Tieghem (1871–1948)

Francouzský komparatista a literární historik, tajemník Mezinárodní komise pro historii moderní literatury, autor řady monografických i syntetických prací věnovaných otázkám preromantismu (podstatně přispěl k diskusi o tomto pojmu) a romantismu. Další díla: *Ossian et l'ossianisme dans la littérature européenne au XVIIe siècle* (1920), *Précis d'histoire littéraire de l'Europe depuis la Renaissance* (1925), *Le Prérromantisme 2. La Poésie de la nuit et des tombeaux. Les idylles de Gessner et le rêve pastoral* (1930), *Le Prérromantisme 3. La Découverte de Shakespeare sur le continent* (1947), *Le Romantisme dans la littérature européenne* (1948).

/zh/